

Wstęp

W Polsce w ostatnim dwudziestolecu miały miejsce dwie istotne reformy systemu edukacyjnego. Pierwsza była konsekwencją transformacji Polski, która rozpoczęła się w 1989 roku. Głębokie zmiany ustroju społeczno-politycznego i gospodarczego spowodowały potrzebę dostosowania systemu edukacyjnego do nowych warunków – demokratycznego społeczeństwa i gospodarki rynkowej. Te cele miała spełniać nowa, uchwalona w 1991 roku Ustawa o systemie oświaty. Potem nastąpił trudny okres dynamicznych, nie zawsze przemyślanych zmian, zakłócanych znaczącą fluktuacją władz oświatowych. W bólach rodziła się podstawa programowa, programy autorskie, powstawały nowe podręczniki. Drugą reformę systemu edukacji zaczęto wprowadzać w 1998/99 roku; zakładała ona zmianę ustroju szkolnego i kompleksową przebudowę szkolnictwa podstawowego i średniego. Najważniejsze deklarowane cele tej reformy to: poprawa jakości pracy dydaktyczno-wychowawczej, wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów pochodzących z różnych środowisk, upowszechnienie kształcenia na poziomie szkoły średniej i wyższej. Jej twórcy byli świadomi, że sukces tego przedsięwzięcia zależy w ogromnej mierze od akceptacji i zaangażowania nauczycieli.

Wyzwanie dla nauczycieli stanowiło zmieniające się społeczeństwo, a więc także nowe oczekiwania społeczne dotyczące ich pracy. Od nauczycieli nie tylko wymagano, aby byli specjalistami w nauczanych dziedzinach i dobrymi dydaktykami, zdolnymi pracować z dziećmi o zróżnicowanych potrzebach edukacyjnych, lecz także podkreślano znaczenie kompetencji, jakie wiążą się z obowiązkiem ściślejszej współpracy z innymi nauczycielami, rodzicami, społecznością lokalną. Zarówno pedagodzy prowadzący badania naukowe nad edukacją, jak i rozumni działacze oświatowi nie mieli wątpliwości, że kluczem do lepszej szkoły są kompetentni nauczyciele. Pomyślano więc o stworzeniu mechanizmu motywacyjnego dla nauczycieli, który skłaniałby ich do podnoszenia kwalifikacji, doskonalenia umiejętności zawodowych, działania i współdziałania na rzecz poprawy jakości pracy szkoły. Tym mechanizmem miały być wprowadzone w drogę

nowelizacji ustawy „Karta nauczyciela” i rozporządzeń wykonawczych nowe zasady awansu zawodowego nauczycieli.

Pomimo wagi zagadnienia doskonalenia i promowania nauczycieli oraz już kilkunastoletniego funkcjonowania nowych zasad awansu problematyka ta nie była do tej pory szerzej analizowana i kompleksowo badana. Oznacza to, że nie monitorowano tego bardzo ważnego rozwiązania reformy. Z niezbyt obszernych badań prowadzonych w różnych miejscach w Polsce wynikało, że system ma wiele wad, a przede wszystkim nie spełnia swoich celów. Paradoksalnie, jedyne poważniejsze ogólnopolskie badanie dotyczące tego zagadnienia przeprowadziły nie środowiska oświatowe, ale Najwyższa Izba Kontroli.

W tej książce przedstawiono pierwsze tak obszerne problemowe oraz przeprowadzone na ogólnopolskich próbach losowych badanie funkcjonowania systemu awansu zawodowego nauczycieli. Zagadnienia związane z awansem weryfikowano bardzo szeroko, stosując zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe; przeprowadzono badania ankietowe wśród nauczycieli i dyrektorów szkół, wywiady z przedstawicielami organów prowadzących, kuratoriów, ekspertami komisji egzaminacyjnych i kwalifikacyjnych, wywiady zbiorowe z wybranymi grupami nauczycieli. Analizie poddano rozwiązania prawne dotyczące awansu zawodowego nauczycieli, badano nowelizacje przepisów prawnych i ich konsekwencje dla nauczycieli i jakości pracy szkół. Przeprowadzono także studia przypadków szkół, żeby poznać praktyczne zastosowanie obowiązujących rozwiązań w zróżnicowanych społecznie i demograficznie, a przede wszystkim ze względu na kulturę organizacyjną szkoły, środowiskach edukacyjnych.

Autorki chciały poznać zalety i wady systemu, jego znaczenie zarówno dla podnoszenia kwalifikacji nauczycieli w różnych obszarach, wyznaczonych przez stawiane im zadania i ich satysfakcji zawodowej, jak i dla podnoszenia jakości pracy szkoły. Na problematykę awansowania i promowania nauczycieli starano się spojrzeć możliwie szeroko, z uwzględnieniem perspektywy wszystkich uczestników tego procesu.

Książka składa się z ośmiu rozdziałów. W pierwszym omówiono założenia projektu badawczego, przedstawiono ogólne i szczegółowe cele badania, postawione problemy badawcze, zastosowane metody i techniki badań. Scharakteryzowano także próbę badanych oraz stopień jej realizacji i procedurę badania.

Rozdział drugi został poświęcony syntetycznej refleksji nad przemianami, jakim podlega zawód nauczyciela, działaniami zmierzającym do jego profesjonalizacji, a także krótkiemu przedstawieniu prac autorów

krajowych i zagranicznych, którzy zajmowali się tym zagadnieniem. Zaprezentowano także najważniejsze wnioski z jedyne go dotychczas ogólnopolskiego badania tej problematyki, jakie przeprowadził NIK.

W rozdziale trzecim dokonano obszernej analizy pedagogiczno-prawnej systemu awansu zawodowego, z uwzględnieniem przepisów prawnych dotyczących zasad kształcenia nauczycieli i wymagań kwalifikacyjnych wobec nauczycieli pracujących w różnych typach szkół. Przedstawiono ewolucję systemu, dokonując analizy kolejnych nowelizacji przepisów, i podjęto próbę oceny ich znaczenia dla rozwoju zawodowego nauczyciela i jakości pracy szkoły. W tym rozdziale przedstawiono także podejmowane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej, ale niedokończone próby krytycznej analizy obowiązującego systemu i doprowadzenia do jego reformy.

Rozdział czwarty jest poświęcony prezentacji i obszernej analizie badań ankietowych przeprowadzonych na dwóch losowych ogólnopolskich próbach badawczych: nauczycieli szkół podstawowych i gimnazjów oraz dyrektorów szkół, w których pracowali badani nauczyciele. Prezentowane i analizowane są opinie nauczycieli i dyrektorów na temat systemu awansu, jego wymagań i znaczenia dla rozwoju zawodowego nauczyciela i jakości pracy szkoły oraz czynniki indywidualne i społeczno-demograficzne różnicujące opinie badanych.

W rozdziale piątym są przedstawione wyniki badania sondażowego przeprowadzonego techniką wywiadów zbiorowych z nauczycielami, którzy osiągnęli różne stopnie awansu zawodowego. Nauczyciele wypowiadali się na temat trzech grup zagadnień: nabywania kompetencji w miejscu pracy, oceny wymagań na poszczególne stopnie awansu oraz oceny całego systemu awansu i propozycji jego modyfikacji.

Rozdział szósty zawiera ocenę systemu awansu zawodowego przez podmioty i organy biorące w nim udział: przez przedstawicieli organów prowadzących, kuratoriów oraz ekspertów komisji egzaminacyjnych i kwalifikacyjnych. Badani oceniali system awansu, wskazywali jego wady i zalety w szerszym kontekście zmian w systemie oświaty, sposobu przygotowywania nauczycieli do zawodu przez wyższe uczelnie, w pierwszym miejscu pracy. Mieli także za zadanie ustosunkować się do wymagań niezbędnych, aby uzyskiwać kolejne stopnie awansu zawodowego, ocenić efektywność i przydatność stosowanych procedur oraz potrzebę modyfikacji systemu i ewentualnie zaproponować zmiany.

W rozdziale siódmym dokonano analizy przypadków wybranych szkół. Pokazano, jak faktycznie przebiega awans w szkołach. Próbowano też odpowiedzieć na pytanie, czy i jaki związek występuje między zadaniami

realizowanymi podczas stażu przez nauczyciela a planami pracy i zadaniami szkoły oraz czy w praktyce konkretnych szkół system awansu przyczynia się do doskonalenia zawodowego nauczycieli i podnosi jakość ich pracy, a także jakie czynniki o tym decydują.

Rezultatem przeprowadzonej analizy są przedstawione w rozdziale ósmym wnioski z badań oraz rekomendacje dotyczące naprawy systemu awansu zawodowego nauczycieli, które według autorek przyczyniłyby się do jego lepszego funkcjonowania i osiągania celów, którymi są: osobisty rozwój nauczyciela i lepsze radzenie sobie z wyzwaniami, z jakimi musi się zmierzyć w codziennej pracy, a także ściślejsze powiązanie awansu zawodowego z podnoszeniem jakości pracy szkoły i poprawą wypełniania jej zadań.

Książka ta nosi podtytuł „Studium empiryczne”, celem autorek nie była bowiem analiza teoretyczna problemów, zagrożeń i wyzwań, przed którymi staje współczesny nauczyciel, zmiany jego misji, czynników społecznych i indywidualnych decydujących o jakości jego pracy, ale analiza i ocena konkretnych rozwiązań, przyjętych tu i teraz, które mają ogromne znaczenie i dla nauczycieli, i dla jakości pracy szkoły, a także zaproponowanie zmian, które mogą, chociaż częściowo, naprawić ten system.

Dziękujemy wszystkim, którzy pomogli nam w przeprowadzeniu badań. Nauczycielom i dyrektorom szkół, którzy zgodzili się w nich uczestniczyć, przedstawicielom organów prowadzących, kuratoriów, ekspertów komisji, którzy odpowiedzieli na nasze pytania. Szczególnie gorąco chcielibyśmy podziękować nauczycielom – słuchaczom studiów podyplomowych przy Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego, którzy wzięli udział w badaniu fokusowym, i uczestnikom seminarium dyplomowego na Studiach Organizacji i Zarządzania Oświatą, którzy prowadzili badania jakościowe w szkołach i analizowali ich wyniki w ramach seminarium dyplomowego.

Badania zostały sfinansowane z grantu Narodowego Centrum Nauki w ramach projektu badawczego „Ocena efektywności systemu awansu zawodowego nauczycieli w Polsce, jakość pracy szkoły”.

Mamy nadzieję, że książka ta będzie przydatna nie tylko dla pracowników nauki zajmujących się zagadnieniami kształcenia i doskonalenia nauczycieli, lecz także dla podmiotów i organów decydujących o przebiegu awansu zawodowego, a przede wszystkim dla nauczycieli, których opinie stały się jej tworzywem. Prawdziwą satysfakcję sprawiłoby nam przyczynienie się do naprawy systemu oceniania i awansowania nauczycieli w naszym kraju, w tym celu sformułowaliśmy rekomendacje, które traktujemy jako zaproszenie do dyskusji nad poruszonymi w książce zagadnieniami.